ภูมิปัญญาและพัฒนาการของเรือนพื้นถิ่นลุ่มน้ำเพชรบุรี : ศักยภาพในการคงอยู่โดยมีประชาชนเป็นฐาน

Local Wisdom and Development of Vernacular Houses in Phetchaburi Basin: Potential for Community-based Preservation

ศาสตราจารย์อรศิริ ปาณินท์ อาจารย์จตุพล อังศุเวช อาจารย์มนทัต เหมพัฒน์ และอาจารย์จรูญพันธ์ บรรจงภาค
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

Ornsiri Panin, Jatupol Angsuvej, Montat Hemapat and Jaroonphan Banjongpark
Faculty of Architecture, Kasetsart University

ได้รับทุนอุดหนุนวิจัยจากคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ 2550

บทคัดย่อ

การศึกษาและวิจัย “ภูมิปัญญาและพัฒนาการของเรือนพื้นถิ่นลุ่มน้ำเพชรบุรี : ศักยภาพในการคงอยู่โดยมีประชาชนเป็นฐาน” เป็นโครงการวิจัยย่อยในกลุ่มวิจัย “การศึกษาเพื่ออนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างลุ่มน้ำเพชรบุรี” โดยใช้กรอบการวิจัยนิเวศวิทยาวัฒนธรรม ระบบนิเวศชุมชนและสถาปัตยกรรมที่ยั่งยืน เพื่อศึกษาและวิเคราะห์ถึงเรือนพื้นถิ่นในลุ่มน้ำเพชรบุรี ในพื้นที่อำเภอท่ายาง อำเภอบ้านลาด อำเภอเมืองเพชรบุรี และอำเภอบ้านแหลม โดยเน้นเนื้อหาของลักษณะการตั้งถิ่นฐานทางกายภาพของชุมชนที่เลือกเป็นกรณีศึกษา 7 แห่ง ซึ่งสัมพันธ์กับลุ่มน้ำเพชรบุรี ภูมิปัญญาในการดำรงชีพตามสภาพแวดล้อมธรรมชาติของชาวสวน ชาวนา ชาวไร่ ชาวนาเกลือ ชาวนากุ้ง และชาวประมง ศึกษาถึงความต่างของการดำรงชีพของกลุ่มที่นำทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศมาใช้โดยตรง โดยมีการทดแทนตามธรรมชาติและกลุ่มที่เสริมสร้างปลูกเลี้ยงและแปรรูปตามความสอดคล้องกับระบบนิเวศเพื่อประเมินถึงศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนาชุมชนและเรือนพื้นถิ่น เพื่อเน้นลักษณะเด่นของเพชรบุรีซึ่งเป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิต มีศิลปวัฒนธรรม และภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่โดดเด่น ผลการศึกษาได้พบว่าหมู่บ้านประมงที่บ้านบางขุนไทร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม ซึ่งเป็นชุมชนประมงและเก็บหอยแครงที่เกิดและอนุบาลโดยธรรมชาติของป่าชายเลน เป็นพื้นที่ที่มีศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนาโดยมีฐานสนับสนุนและดำเนินการโดยประชากรในพื้นที่ซึ่งเน้นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลและเก็บหอยแครง โดยมุ่งหวังให้เป็นแหล่งเรียนรู้และห้องเรียนธรรมชาติของป่าชายเลนเพื่อปลูกสำนึกและปลูกปัญญาในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล

คำสำคัญ สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง ภูมิปัญญา เรือนพื้นถิ่น ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล ห้องเรียนธรรมชาติของป่าชายเลน

Abstract

The research project "Local Wisdom and Development of Vernacular Houses in Phetchaburi Basin : Potential for Community-Based Preservation", is one research project in the research program "The study for Conservation and Development of the Built Environment in Phetchaburi Basin", which stressed the research frame work on cultural ecology, community ecosystem and sustainable architecture. The specific sites of study are in Tayang District, Banlad District, Muang Phetchaburi District and Banlaem District. This research emphasized the settlement and physical conditions of 7 selected communities in relation to Phetchaburi Basin and local wisdom in concerning with their living. The selected types of community are the orchards, rice fields, crops fields, salt farms, shrimp farms and fishery communities. The important issue is to study the different way of living between the community which directly uses the sea natural resources which can be reimbursed by nature and the community which plants and grows crops harmonious to the natural environment, in order to evaluate the possibitity for community-based conservation and development of the vernacular built environment for emphasizing the identity of Phetchaburi, "The Living Historic City" and its valuable cultural landscape. It was found that, among 7 selected communities, the highest potential for community-based conservation and development of vermicular built environment pointed to the fishery community of Ban Bangkunsai, Ban Laem District, the mangrove community and special place for natural nursing of cockle. Strong community-based stresses on preservation of their natural and vernacular built environment to be mangrove forest natural classroom for their youth and people.

Key Words : built environment, local wisdom, vernacular houses, sea natural resources, mangrove forest natural classroom

Research Grant from National Research Council 2007

ความนำ

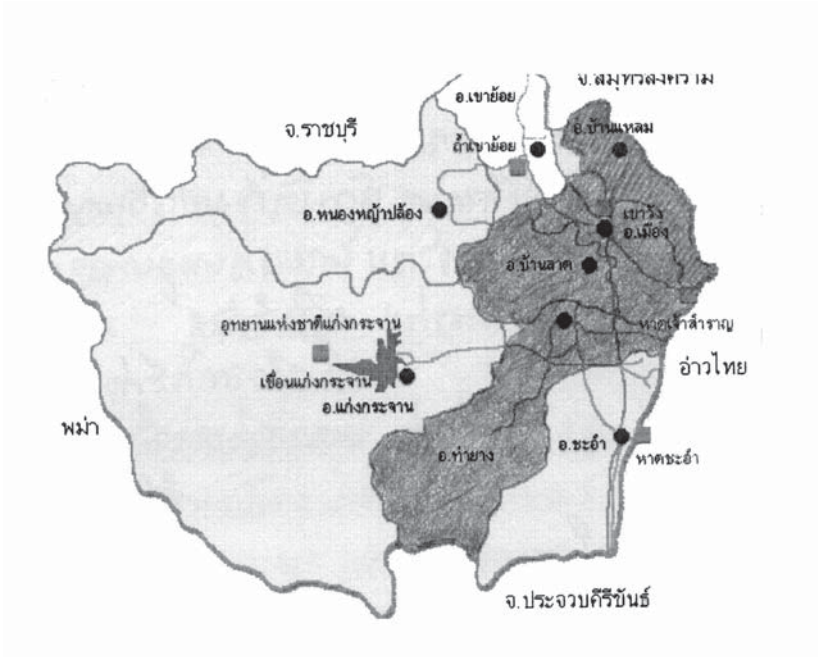
"ภูมิปัญญาและพัฒนาการของเรือนพื้นถิ่นลุ่มน้ำเพชรบุรี : ศักยภาพในการคงอยู่โดยมีประชาชนเป็นฐาน" เป็นโครงการวิจัยย่อยในกลุ่มวิจัย *"การศึกษาเพื่ออนุรักษ์และพัฒนสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างลุ่มน้ำเพชรบุรี"* ซึ่งมีโครงการย่อยในกลุ่มวิจัย 5 โครงการ ทุกโครงการเป็นการศึกษาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง (Built Environment) ลักษณะต่างๆ ซึ่งมีเป้าหมายเดียวกัน คือ ค้นคว้าสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างในลุ่มน้ำเพชรบุรีที่มีศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนาโดยมีประชาชนในท้องถิ่นเป็นฐาน เพื่อเน้นความสำคัญของเมืองประวัติศาสตร์เพชรบุรี ซึ่งเป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิตต่อเนื่องและมีภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่โดดเด่น

เหตุใดจึงสนใจสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างลุ่มน้ำเพชรบุรี

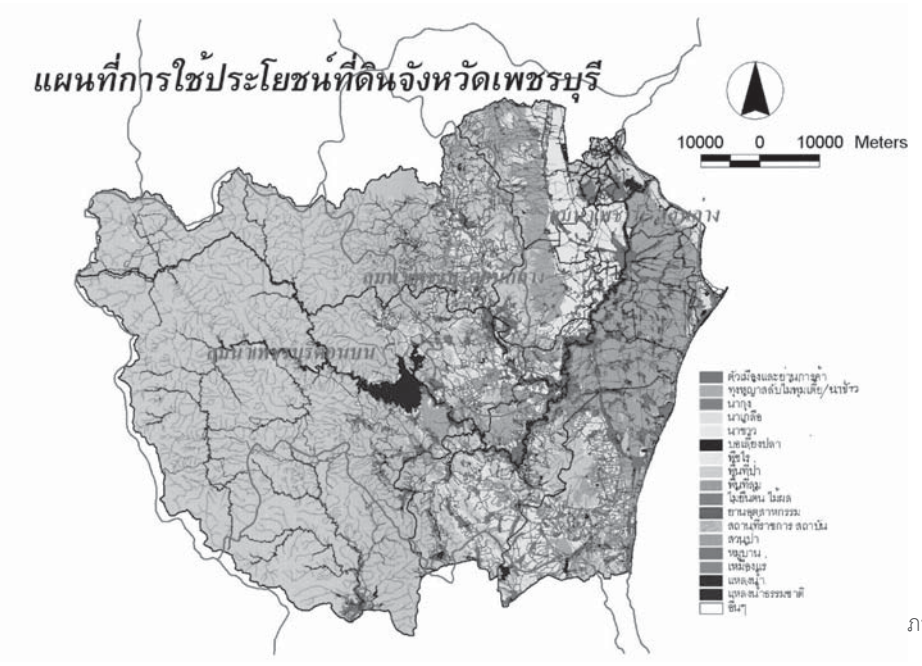
ลุ่มน้ำสำคัญในภาคกลางที่ไหลมาลงอ่าวไทย ล้วนมีความหลากหลายทางชีวภาพอันเนื่องมาจากลักษณะของความแปรเปลี่ยนของน้ำซึ่งมีทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็ม ซึ่งเป็นปัจจัยต่อความเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีพของผู้คนในพื้นที่ที่ลำน้ำไหลผ่าน แต่ลุ่มน้ำต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นลุ่มน้ำบางปะกง เจ้าพระยา ท่าจีน และแม่กลอง ล้วนไหลผ่านจังหวัดต่างๆ หลายจังหวัด ยกเว้นแม่น้ำเพชรบุรีสายเดียวที่เปรียบเสมือนเป็นแม่น้ำส่วนตัวของชาวเพชรบุรี ความหลากหลายทางชีวภาพของเพชรบุรีมีทั้งน้ำจืด น้ำกร่อย น้ำเค็ม ซึ่งไหลผ่านพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางภูมิศาสตร์ มีทั้งภูเขาสูง ป่าทึบ เนินเขา ที่ราบเชิงเขา ที่ราบที่น้ำท่วมถึง ที่ราบริมแม่น้ำ และที่ราบชายทะเล อีกทั้งเป็นจังหวัดที่มีฐานของวัฒนธรรมหลักของไทยที่ฝังรากอยู่อย่างยาวนาน ทั้งวัดวาอาราม สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น สถาปัตยกรรมวัง มีภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่โดดเด่นเฉพาะตัว ทั้งดงยาง ดงตาล สวนผลไม้ นาข้าว นาเกลือ และหมู่บ้านประมง เรียกได้ว่ามีทุกอย่างที่กระจายอยู่ในพื้นที่ต่างๆ มารวมอยู่ในจังหวัดเดียวกัน ผนวกกับมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ นอกเหนือจากคนไทยที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ดั้งเดิมในพื้นที่ ทำให้เพชรบุรีมีความโดดเด่น ในการศึกษาความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างเพื่อค้นหาศักยภาพในการคงอยู่เพื่อเน้นความสำคัญของ *"เมืองประวัติศาสตร์เพชรบุรี และความโดดเด่นของภูมิทัศน์วัฒนธรรม"*

พื้นที่หลักของโครงการวิจัยเน้นพื้นที่ใดบ้างในเพชรบุรี

เนื่องจากโครงการวิจัยนี้เน้นการศึกษาสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างประเภทเรือนพื้นถิ่นในลุ่มน้ำเพชรบุรี ทำให้จำเป็นต้องศึกษาลักษณะทางกายภาพของลุ่มน้ำเพชรบุรีเป็นอันดับแรก และพบว่าแม่น้ำเพชรบุรีมีต้นกำเนิดอยู่ในอำเภอแก่งกระจาน ซึ่งเต็มไปด้วยภูเขาสูงและป่าทึบ มีแหล่งชุมชนน้อย ชุมชนจะเริ่มปรากฏเด่นชัดหลังเขื่อนแก่งกระจาน แต่เมื่อแม่น้ำเพชรบุรีไหลผ่านอำเภอท่ายาง ริมแม่น้ำเริ่มมีพืชสวน พืชไร่ และนาข้าว เมื่อไหลผ่านอำเภอบ้านลาด พื้นที่อุดมสมบูรณ์มีพืชสวน พืชไร่ นาข้าว พืชสวนอยู่เกาะกับแม่น้ำหลัก พืชไร่และนาข้าวอยู่ห่างแม่น้ำ บางพื้นที่

ภาพที่ 1 พื้นที่ศึกษาในลุ่มน้ำเพชรบุรี

ภาพที่ 2 แม่น้ำเพชรบุรีกับนิเวศวัฒนธรรม

มีบ่อน้ำธรรมชาติกระจายตัวอยู่ในกลุ่มพืชไร่ เมื่อแม่น้ำไหลผ่านอำเภอเมืองเพชรบุรี พื้นที่สวนผลไม้จะเกาะตัวเป็นบริเวณกว้างสองข้างฝั่งแม่น้ำ และยังเกาะตัวไปตามลำคลองสายย่อย นาข้าวอยู่ห่างแม่น้ำ มีพืชไร่บางส่วนทางทิศตะวันตกของพื้นที่ ส่วนพื้นที่ชุมชนเมืองขยายตัวออกมาเป็นรัศมีโดยรอบศูนย์กลาง เมื่อแม่น้ำไหลผ่านอำเภอบ้านแหลมมาลงสู่อ่าวไทยพื้นที่จะเป็นนาเกลือและนากุ้ง และพืชไร่ประปราย นาข้าวลดน้อยลงเพราะน้ำเริ่มเป็นน้ำกร่อย ริมแม่น้ำกลายเป็นหมู่บ้านประมงไปจนจรดอ่าวไทย

ตามความแปรเปลี่ยนของสภาพทางภูมิศาสตร์และระบบนิเวศพบว่าสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นถิ่นประเภทต่างๆ เริ่มเกาะตัวอย่างหนาแน่นในพื้นที่**อำเภอท่ายาง อำเภอบ้านลาด อำเภอเมือง ไปจนถึงอำเภอบ้านแหลม** ดังนั้นขอบเขตการศึกษาของโครงการวิจัยจึงอยู่ในเขตพื้นที่ทั้งสี่อำเภอข้างต้น

ภาพที่ 3 พื้นที่ลุ่มน้ำเพชรบุรีตอนบน(1) กลาง(2) และล่าง(3)

ภาพที่ 4 กลุ่มอาชีพในลุ่มน้ำเพชรบุรีตอนล่าง

กรอบแนวคิดและเป้าหมายหลักในการดำเนินการวิจัย

ความสนใจของการปฏิบัติงานวิจัยนี้อยู่ที่การศึกษาความสัมพันธ์ของระบบนิเวศและวิถีชีวิต ดังนั้นกรอบแนวคิดจึงเน้นการศึกษา**แนวนิเวศวัฒนธรรม ระบบนิเวศชุมชน** และ**สถาปัตยกรรมและสภาพแวดล้อมที่ยั่งยืน** เพื่อให้นำไปสู่การค้นหา**พื้นที่ที่มีศักยภาพในการคงอยู่โดยอาศัยประชาชนในท้องถิ่นเป็นฐาน** เพื่อเน้นความสำคัญของเมือง**เพชรบุรีซึ่งเป็นเมืองประวัติศาสตร์ที่ยังมีชีวิต** ซึ่งเป็น**เป้าหมายหลัก**ของงานวิจัย

กระบวนการวิจัยทำอย่างไร

นอกจากการศึกษาเอกสารทุติยภูมิ และวรรณกรรมเกี่ยวเนื่องหลายหลายประเภทและหลายหลายแง่มุมแล้ว การสำรวจทางกายภาพ และการสัมภาษณ์เชิงลึกในทุกๆ พื้นที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการสืบค้นข้อมูลของโครงการ

การสำรวจทางกายภาพใช้เครื่องมือพื้นฐานจากแผนที่และภาพถ่ายทางอากาศ เพื่อประกอบกับการจัดทำแผนที่รายละเอียดในแต่ละประเภทของเรือนพื้นถิ่นในพื้นที่เลือกสรรของเรือนแต่ละกลุ่มซึ่งทำการสำรวจ รังวัด และจัดทำรายละเอียดทางสถาปัตยกรรมเพื่อการศึกษาสภาพปัจจุบัน และความแปรเปลี่ยน ซึ่งจะทราบได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึก

ต้องการอะไรจากการทำงานวิจัยนี้บ้าง?

จากการศึกษาความสำคัญและที่มาของปัญหาที่ทำการวิจัย วัตถุประสงค์ ขอบเขตของการศึกษา ทฤษฎีและแนวคิด งานวิจัยที่เกี่ยวเนื่อง วิธีวิจัย และประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับแล้ว ได้สรุปคำถามสำหรับงานวิจัย ซึ่งจะนำไปสู่คำตอบของภูมิปัญญา และพัฒนาการของเรือนพื้นถิ่นลุ่มน้ำเพื่อค้นหาศักยภาพในการคงอยู่ของเรือนและชุมชนโดยมีประชาชนเป็นฐาน อันประกอบด้วย

1. ชุมชนพื้นถิ่นและเรือนพื้นถิ่นต่างประเภทกันมีความเหมือนความต่างในด้านรูปลักษณ์และผังพื้นเรือนหรือไม่? และอะไรคือสาเหตุของความเหมือนหรือความต่าง?
2. เรือนพื้นถิ่นและภูมิปัญญาเกี่ยวเนื่องแต่ละประเภทมีความแปรเปลี่ยนไปจากเดิมหรือไม่? อย่างไร?
3. แนวโน้มของเรือนพื้นถิ่นและภูมิปัญญาเกี่ยวเนื่องในอนาคตจะเป็นอย่างไร?
4. ศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนาเรือนพื้นถิ่นและชุมชนพื้นถิ่นในลุ่มน้ำเพชรบุรีโดยมีประชาชนเป็นฐาน เป็นอย่างไร?

ประเภทของชุมชนพื้นถิ่นตามลักษณะทางกายภาพและการตั้งถิ่นฐานที่สัมพันธ์กับลุ่มน้ำเพชรบุรีและชุมชนที่เลือกสรร

การศึกษาถึงที่ตั้งและลักษณะภูมิประเทศที่สัมพันธ์กับแม่น้ำเพชรบุรี สภาพแวดล้อมธรรมชาติ ลักษณะภูมิอากาศ ทรัพยากรและการใช้ประโยชน์ที่ดิน กลุ่มชาติพันธุ์และการตั้งถิ่นฐานของประชากรที่สัมพันธ์กับแม่น้ำเพชรบุรีได้ข้อสังเกต ดังนี้

1. รูปลักษณ์ของภูมิประเทศซึ่งมีความหลากหลายตลอดความยาวของลุ่มน้ำเพชรบุรี และระบบนิเวศที่ผันแปรไปตามภูมิลักษณ์ ก่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพของทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญในการดำรงชีพของประชากรหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ตลอดพื้นที่ของลุ่มน้ำเพชรบุรี

2. ประชากรหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตลุ่มน้ำนอกจากคนไทยยังมี ลาว มอญ มุสลิม และจีน ซึ่งต่างอยู่รวมกันเป็นกลุ่มก้อน และคละเคล้าอยู่กับกลุ่มคนไทยและอยู่ร่วมกันได้อย่างกลมกลืน การเลือกถิ่นที่ในการตั้งถิ่นฐานของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์สอดคล้องกับวัฒนธรรมในการดำรงชีพซึ่งมีความต่างกัน

3. ความต่างในการเลือกถิ่นที่ในการตั้งถิ่นฐาน อันมีฐานของทรัพยากรในระบบนิเวศเป็นปัจจัยในการดำรงชีพทำให้เกิดภูมิปัญญาในการดำรงชีพต่างกัน และต่างก็มีพัฒนาการตามแนวคิดของแต่ละกลุ่ม

4. จากข้อสังเกตในการศึกษาผนวกกับการศึกษาถึงผลผลิตอันสัมพันธ์กับระบบนิเวศในลุ่มน้ำเพชรบุรี สามารถเลือกสรรกรณีศึกษาของชุมชนหลักที่มีวิถีชีวิตและผลผลิตจากระบบนิเวศตลอดลุ่มน้ำเพชรบุรีตั้งแต่อำเภอท่ายาง อำเภอบ้านลาด อำเภอเมืองเพชรบุรี และอำเภอบ้านแหลม เพื่อศึกษาเปรียบเทียบได้ดังนี้

- ชุมชนประมง บ้านบางขุนไทร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม
- ชุมชนประมง บ้านท้องคุ้ง ตำบลบ้านแหลม อำเภอบ้านแหลม
- ชุมชนชาวนาข้าว บ้านท่าวาย ตำบลยางหย่อง อำเภอท่ายาง
- ชุมชนชาวนาเกลือ บ้านโรงเกลือ ตำบลบ้านแหลม อำเภอบ้านแหลม
- ชุมชนชาวสวนชมพู่ บ้านกุ่ม ตำบลบ้านกุ่ม อำเภอเมืองเพชรบุรี
- ชุมชนชาวไร่ บ้านไร่ใหญ่ ตำบลไร่มะขาม อำเภอบ้านลาด

ศึกษาเปรียบเทียบชุมชนและเรือนพื้นถิ่นชาวสวนและชาวไร่ ในเนื้อหาของการดำรงชีพอันมาจากการเสริมสร้างปลูกเลี้ยงที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ ความสัมพันธ์ของเรือนชาวสวนและเรือนชาวไร่กับแม่น้ำเพชรบุรี รายละเอียดเกี่ยวเนื่องกับเรือนพื้นถิ่นชาวสวนและชาวไร่ วิถีการดำรงชีพอันสอดคล้องกับระบบนิเวศ อัตลักษณ์เฉพาะตัว และแนวโน้มในการคงอยู่เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา โดยมีประชาชนในท้องถิ่นเป็นฐาน

ได้พบว่าทั้งชุมชนชาวสวนและชาวไร่ต่างก็ดำรงชีพได้ด้วยการเสริมสร้างปลูกเลี้ยงผลิตผลทางการเกษตร ซึ่งต้องอาศัยตัวเกษตรกรเป็นผู้ดำเนินการให้มีผลผลิต ต้องอาศัยความรู้จักธรรมชาติและรู้จักพืชผลที่ปลูกเลี้ยงที่สัมพันธ์กับธรรมชาติเช่นเดียวกัน ต้องอาศัยภูมิปัญญาที่ถ่ายทอดและสั่งสมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ผนวกกับภูมิปัญญาใหม่ในการเสริมสร้างปลูกเลี้ยงพืชผลให้ได้ผลผลิตที่ดีและมีคุณภาพ สำหรับความสัมพันธ์กับแม่น้ำเพชรบุรีนั้นชุมชนชาวสวนจะมีความต้องการอยู่ติดลำน้ำมากกว่าชุมชนชาวไร่

รายละเอียดเกี่ยวกับเรือนและผังบริเวณเรือน เรือนชาวไร่มีผังบริเวณที่มีพื้นที่ใช้งานมากกว่าเรือนชาวสวนตามที่กล่าวแล้วว่าเรือนชาวสวนมักอยู่ติดแม่น้ำเพชรบุรี พื้นดินส่วนใหญ่อุดมสมบูรณ์ ดังนั้นจึงไม่ใคร่พบการทิ้งบริเวณเรือนให้เว้นว่างมาก จะปลูกไม้ผลเป็นสวนเป็นส่วนใหญ่ เหลือที่ปลูกเรือนเฉพาะที่จำเป็นต่อการดำรงชีพพื้นฐานและปลูกพืชผักสวนครัวเพื่อใช้ในครัวเรือนเท่านั้น แต่เรือนชาวไร่ปลูกในพื้นที่แห้งแล้งกว่า ส่วนใหญ่จะมีผังบริเวณของบ้านกว้างขวางเพื่อปลูกไม้ผลและสวนครัว และเว้นพื้นที่ว่างสำหรับการเก็บและกองพืชไร่ และเป็นที่น่าสังเกตคือเรือนชาวไร่มักเป็นเรือนทรงไทยขนาดใหญ่ต่างไปจากเรือนชาวสวน เพราะมักอยู่กันแบบระบบเครือญาติหลายครอบครัวในบริเวณเดียวกัน อาศัยแรงช่วยกันในการผลิตและดูแลพืชผล พื้นที่ปลูกพืชไร่หรือไร่นาสวนผสมบางบ้านอยู่รอบๆ เรือน แต่บางบ้านอยู่ห่างจากเรือนแต่อยู่ในรัศมีที่ไปช่วยกันดูแลเก็บรักษาพืชไร่ได้

ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับหมู่บ้าน กลุ่มชาวสวนมีมากกว่ากลุ่มชาวไร่ เพราะบางครั้งผลิตผลทางการเกษตรจากสวนจำเป็นต้องอาศัยการรวมกลุ่มเพื่อการต่อรองกับพ่อค้าคนกลางผ่านทาง อบต. ซึ่งทำให้มีการเกาะกลุ่มกันเป็นบางช่วงเวลา และการตั้งถิ่นฐานของชาวสวนกระจุกตัวกันค่อนข้างหนาแน่น เนื่องจากพื้นที่ดินดีที่ทำสวนได้มีน้อยกว่าพื้นที่ทำไร่ ทำให้การรวมตัวกันไม่ลำบาก

เรือนชาวสวน

เรือนชาวไร่

ภาพที่ 5 เรือนชาวสวนและเรือนชาวไร่

การศึกษาเปรียบเทียบชุมชนและเรือนพื้นถิ่นชาวนาข้าว นาเกลือ และนากุ้ง ในเนื้อหาของความต่างของทรัพยากรในการดำรงชีพ ความสัมพันธ์กับแม่น้ำเพชรบุรี รายละเอียดเกี่ยวเนื่องกับเรือนพื้นถิ่น วิถีการดำรงชีพที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ อัตลักษณ์เฉพาะตัว และแนวโน้มในการคงอยู่เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา โดยมีประชาชนในท้องถิ่นเป็นฐาน

ชาวนาข้าว นาเกลือ และนากุ้ง มีความต่างของทรัพยากรในการดำรงชีพแบ่งเป็น 2 กลุ่ม นาข้าวและนากุ้งเป็นระบบเสริมสร้างปลูกเลี้ยงที่สอดคล้องกับระบบนิเวศ ต้องอาศัยเกษตรกรเป็นผู้ดำเนินการผลิตโดยอาศัยเทคนิควิธีการ และภูมิปัญญาทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิม ภูมิปัญญาใหม่และเทคโนโลยีทั้งดั้งเดิมและใหม่ผสมผสานกัน เพื่อให้ได้ผลผลิตเพียงพอแก่การดำรงชีพ รวมทั้งต้องอาศัยความรู้จักในธรรมชาติไปพร้อมๆ กับการจัดการต่างๆ ไปด้วยกัน ชาวนาปัจจุบันที่ทำให้ผลผลิตผันแปรได้ง่าย ส่วนการทำนากุ้งต้องอาศัยเงินทุนและเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้าช่วยในการผลิต ชาวนากุ้งส่วนใหญ่ไม่ใช่เจ้าของฟาร์มแต่เป็นเพียงลูกจ้างแรงงานมากกว่า นากุ้งประสบปัญหาความผันผวนของตลาดและการขาดทุนค่อนข้างมากอยู่ในภาวะเสี่ยงมากกว่าเกษตรกรประเภทอื่น (พอพันธ์ อุยยานนท์ 2546:12)

หมู่บ้านและเรือนพื้นถิ่นของชาวนาข้าว นาเกลือ นากุ้ง มีความต่างกันมากมาย ชาวนาข้าวส่วนใหญ่เป็นเจ้าของที่ดิน มีการทำนาต่อเนื่องกันมาหลายชั่วอายุคน มีการพัฒนาระบบการ

ทำนามาตามลำดับ ผู้ที่ไม่สามารถเผชิญกับภาวะเศรษฐกิจแบบโลกาภิวัฒน์ได้ก็จะเลิกทำนา แต่ผู้ที่ยังทำนาอยู่ได้ปัจจุบัน คือ ผู้ที่ยืนหยัดและมุ่งมั่น รวมทั้งสามารถปรับตัวกับเทคโนโลยีใหม่ๆ ได้อย่างคล่องตัว หมู่บ้านและเรือนชาวนาที่พบในปัจจุบันมิใช่เรือนชั้นเดียวหลังคาจากที่มีวัว ควาย ลอมฟาง และยุ้งข้าวอยู่ในบริเวณ แต่ส่วนใหญ่จะเป็นเรือนที่มั่นคงแข็งแรง ส่วนใหญ่เป็นเรือนไม้ที่มีทั้งเรือนทรงไทย และเรือนไม้สองชั้นแบบพื้นบ้านที่ชั้นล่างสามารถเก็บเครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำนาได้ ปัจจุบันเมื่อชาวนาประสบกับภาวะน้ำมันราคาสูง เริ่มนำวัวควายเข้ามาใช้งานเหมือนในอดีต และยังมีการเช่าวัวควายเพื่อทำนาด้วย ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาด้วยภูมิปัญญาแบบไทยๆ พร้อมๆ กับปลูกพืชแบบผสมผสานแบบไร่นาสวนผสม ไม่นิยมทำนาอย่างเดียวแบบเดิม เพราะเป็นหนทางที่ช่วยตัวเองได้อย่างพอเพียง เช่นเดียวกับชาวไร่ที่นิยมปลูกพืชหลายประเภท รวมทั้งบางครอบครัวทำนาด้วย เป็นระบบการอยู่และวิถีชีวิตที่พอเพียงและยั่งยืนของชาวนาชาวไร่ของเพชรบุรี

เรือนชาวนาข้าว

เรือนชาวนาเกลือ

ภาพที่ 6 เรือนชาวนาข้าว และชาวนาเกลือ

แต่สำหรับนาเกลือและนากุ้งส่วนใหญ่ชาวนาเกลือและนากุ้งเป็นผู้รับจ้างทำนามากกว่าเป็นเจ้าของนา บ้านเรือนจึงเป็นลักษณะเรือนชั่วคราวเป็นส่วนใหญ่ เพราะเจ้าของเรือนไม่ใครได้อยู่ประจำ และมักจะต้องประกอบอาชีพเสริมไปพร้อมๆ กับการรับจ้างทำนาเกลือและนากุ้งด้วย

การศึกษาเปรียบเทียบชุมชนและเรือนพื้นถิ่นของชุมชนประมงพื้นบ้านในเนื้อหาของการนำทรัพยากรในระบบนิเวศมาใช้โดยตรง และมีการทดแทนโดยธรรมชาติ ความสัมพันธ์ของชุมชนกับแม่น้ำเพชรบุรี หมู่บ้านเรือนพื้นถิ่น ภูมิปัญญาในการดำรงชีพ อัตลักษณ์เฉพาะ และแนวโน้มในการคงอยู่เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนา โดยมีประชาชนในท้องถิ่นเป็นฐาน

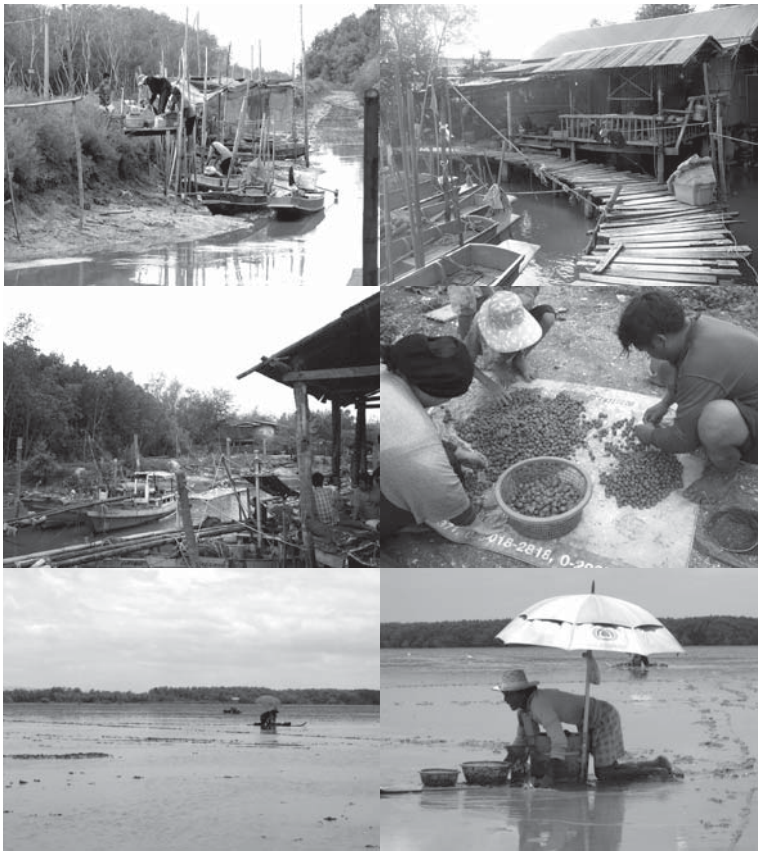
หมู่บ้านประมงที่ทำการศึกษาในรายละเอียด คือบ้านบางขุนไทร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม และบ้านท้องคุ้ง ตำบลบ้านแหลม อำเภอบ้านแหลม ซึ่งมีรายได้หลักจากการประมงและเก็บหอยแครงและหอยเสียบบนหาดเลน หาดเลนของบ้านบางขุนไทรเป็นแหล่งกำเนิดและอนุบาลหอยแครงและหอยเสียบตามธรรมชาติที่ใหญ่ที่สุดของไทย นอกจากนั้นก็มีรายได้จากผลพลอยได้ของการประมง เช่น ทำน้ำปลา ทำกะปิเคยด้วยวิธีธรรมชาติอันเป็นกะปิเคยที่มีคุณภาพมาก ประชากรในพื้นที่ตำบลบ้านแหลมและบางขุนไทรดำรงชีพด้วยทรัพยากรธรรมชาติในระบบนิเวศโดยตรง ดังนั้นมีความจำเป็นต้องตระหนักในกลไกของธรรมชาติและระบบนิเวศ ต้องรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างพอเพียงและพอดีเพื่อให้มีทรัพยากรธรรมชาติยืนยาวต่อไปจนถึงลูกหลาน การจับปลา ปู กุ้ง โดยกระบวนการใดก็ตาม ชาวบ้านแหลมและบางขุนไทรตระหนักดีว่าควรทำอย่างไร วิธีใด โดยอาศัยภูมิปัญญาที่สั่งสมกันมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ การเก็บหอยบนหาดเลนก็เช่นเดียวกันจะใช้วิธีถีบกระดานใช้สองมือและสองเท้าในการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากธรรมชาติโดยไม่ทำลายธรรมชาติ หอยที่ตัวเล็กก็ผ่านเลยไปไม่เก็บเพื่อให้เติบโตต่อไป ตัวโตเต็มที่จึงจะเก็บขึ้นมา นอกจากนั้นยังตระหนักดีว่าต้องมีการอนุรักษ์และปลูกป่าชายเลนเพิ่มเติมเพื่อให้เป็นแหล่งเพาะและอนุบาลลูกหอยก่อนที่เคลื่อนตัวไปอยู่ในหาดเลนเพื่อให้จับในการดำรงชีพจากทรัพยากรโดยตรงนั้นเอง ทำให้หมู่บ้านประมงชายทะเลจำเป็นต้องอยู่กันอย่างเข้าใจ เอื้ออาทรและเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เมื่อพบปัญหาการทำลายล้างธรรมชาติและชีวิตสัตว์น้ำอย่างหฤโหดของนายทุนเรือคราดหอย ทำให้ต้องร่วมมือกันพิทักษ์ทรัพยากรที่สำคัญต่อชีวิตอย่างเต็มความสามารถ ดังนั้นหมู่บ้านประมงของบ้านแหลมและบางขุนไทรจึงเป็นหมู่บ้านที่มีระบบสังคมและประชาสังคมที่เป็นปึกแผ่น มีโครงการอนุรักษ์ธรรมชาติป่าชายเลนและการเก็บหอย มีการประสานงานระหว่างชาวบ้าน อบต.ต่างๆ รวมทั้งองค์การบริหารส่วนจังหวัด รวมทั้งมีโครงการเล็กๆ ที่แตกเป็นเครือข่ายของประชากรในพื้นที่หลายช่วงอายุ

อัตลักษณ์เฉพาะตัวของชุมชนประมงก็แยกได้เป็น 2 ประเภทตามตำแหน่งของที่ตั้ง คือ ติดน้ำและห่างน้ำ กลุ่มติดน้ำเมื่อมองในทัศนวิสัยจะทราบได้ทันทีว่าเป็นหมู่บ้านประมงจากภาพของท่าน้ำ ท่าเทียบเรือที่เรียงรายไปตามความยาวของลำน้ำพร้อมมีเรือจอดเทียบท่าตามท่าเทียบเรือของแต่ละบ้าน กลุ่มเรือนห่างน้ำมีภาพที่เป็นอัตลักษณ์ คือ แผงตากผลิตผลประมงเรียงรายหน้าบ้านทั้งทางเท้าและข้างทางหลวง รวมทั้งถ้าเข้าไปในบริเวณบ้านก็จะพบแผงตากผลิตผลเรียงรายเต็มบริเวณ พร้อมๆ กับที่ตากอุปกรณ์ประมง กลุ่มเรือนริมน้ำจะมีฉากหลังของ

แม่น้ำและทะเลเป็นตัวหลักของทัศนวิสัย ส่วนเรือนห่างน้ำจะมีตัวเรือนและแผงตากปลาเป็นตัวดึงดูดที่สำคัญในทัศนวิสัย

ชุมชนประมงของอำเภอบ้านแหลมทุกตำบลไม่เฉพาะแต่ตำบลบ้านแหลมและบางขุนไทรล้วนเป็นชุมชนที่เข็มแข็ง แต่ชุมชนบางขุนไทรเป็นตัวอย่างของการรวมตัวของชาวบ้านด้วยจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ที่ตั้ง**กลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล**[1] อันเกิดจากการรวมตัวของคนทุกสาขาอาชีพในตำบลบางขุนไทร เพื่อปกป้องทรัพยากรของท้องถิ่นให้คงอยู่เพื่อลูกหลานในอนาคตและมีการสืบทอด **การถีบกระดานเลนเก็บหอยแครงด้วยมือ** อันเป็นภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่เคารพและเป็นมิตรกับธรรมชาติ ใช้ทรัพยากรอย่างเห็นคุณค่าเพื่อความยั่งยืน กลุ่มชาวบ้านมีการทำงานที่เป็นระบบ **เน้นการพึ่งพาตนเอง**โดยให้ทุกคนมีส่วนร่วมใน**เวทีชาวบ้าน** ให้ทุกคนได้แลกเปลี่ยนหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน อันเป็นหนทางไปสู่**ประชาคมตำบล**ในที่สุด องค์กรของชุมชนบางขุนไทรเป็นตัวอย่างของ**การจัดการทรัพยากรชายฝั่งอย่างยั่งยืน** โดยเป็นชุมชนที่น่าสนใจยิ่งท่ามกลางสภาวะการขัดแย้งแย่งชิงทรัพยากรที่เกิดขึ้นในหลายพื้นที่

[1] http://www.thailocal.net/gdf/3.goodgoverance-petchburi-final-report-chapter-1.htm

ภาพที่ 7 เรือนชาวประมงและการเก็บหอยแครงด้วยกระดานถีบ

ศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนาของชุมชน

จากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ ทั้งจากเอกสาร สำรวจและสัมภาษณ์ทั้งสัมภาษณ์แบบเปิดจากองค์กรชุมชน จากชาวบ้าน และจากการมีส่วนร่วมของประชากรในชุมชน ได้ดำเนินการประเมินศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนาของทุกชุมชนพื้นถิ่นที่ทำการสำรวจเพื่อให้ได้ผลสรุปว่าพื้นที่ใดมีศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนาเพียงไร และจะมีโอกาสดำเนินการตามศักยภาพที่ประเมินมาได้หรือไม่

การประเมินศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนาได้ดำเนินการตั้งเกณฑ์ของการประเมินทั้งหมด 12 ข้อ แต่ละข้อมีน้ำหนักคะแนนสูงสุด 5 ต่ำสุด 1

ตาราง 1 การประเมินคุณค่าในการอนุรักษ์ชุมชนพื้นถิ่นที่ได้ศึกษาและสำรวจ

เกณฑ์พิจารณาในด้านต่างๆ	รายละเอียด	น้ำหนักค่า	ประมง บ้านแหลม		ประมง บางขุนไทร		นาข้าว		นาเกลือ		นากุ้ง		บ้านสวน		บ้านไร่	
			ตรง	คูณ	ตรง	คูณ	ตรง	คูณ	ตรง	คูณ	ตรง	คูณ	ตรง	คูณ	ตรง	คูณ
1	ลักษณะเด่นทางกายภาพของชุมชน	4	3	12	4	16	3	12	3	12	2	8	4	16	3	12
2	การเข้าถึงและความสะดวกรวดเร็วในการเข้าถึง	3	4	12	4	12	3	9	3	9	2	6	3	9	3	9
3	ลักษณะผลผลิตของชุมชน	4	4	16	4	16	3	12	2	8	2	8	3	12	3	12
4	สภาพแวดล้อมธรรมชาติของชุมชน	4	3	12	4	16	4	16	4	16	3	12	4	16	4	16
5	ความเป็นเอกภาพของประชากรในชุมชน	4	3	12	4	16	2	8	1	4	1	4	4	16	3	12
6	โครงการต่างๆ ของชุมชน	3	3	9	4	12	2	6	2	6	2	6	3	9	2	6
7	การมีส่วนร่วมในโครงการของชุมชน	5	3	15	4	20	2	10	2	10	1	5	3	15	2	10
8	ผลประโยชน์ที่ประชากรในชุมชนจะได้รับ	5	4	20	3	15	2	10	1	5	1	5	4	20	3	15
9	ความพึงใจต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูของประชากร	4	3	12	4	16	3	12	1	4	1	4	3	12	3	12
10	ความร่วมมือระหว่างองค์กรและประชากร	4	3	12	3	12	3	12	1	4	1	4	3	12	3	12
11	การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการดำรงชีพ	3	4	12	4	12	3	9	2	6	1	3	3	9	3	9
12	ความเป็นไปได้ในการพัฒนาสิ่งประดิษฐ์จากภูมิปัญญาท้องถิ่น	3	3	9	3	9	3	9	1	3	1	3	3	9	3	9
ค่าคะแนนรวมทั้งหมด			153		172		125		87		68		155		134	
ลำดับที่ในการประเมิน			3		1		5		6		7		2		4	

ผลสรุปจากการประเมินศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนาพบว่า บ้านบางขุนไทร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม มีศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนาสูงสุด เนื่องจากประชากรในชุมชนตื่นตัวในการมีส่วนร่วมและมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลเพื่อการดำรงชีพ ทั้งนี้เพราะในการดำเนินการโครงการอนุรักษ์ใดๆ ก็ตาม การร่วมมือของประชากรในชุมชนและความสำนึกในการอนุรักษ์จะเป็นปัจจัยแรกในการผลักดันให้โครงการบรรลุผล[2] นอกจากนี้ชาวบ้านบางขุนไทรยังมีโครงการย่อยอื่นๆ เพื่อเสริมความเป็นปึกแผ่นของการอนุรักษ์อีกหลายโครงการ และที่สำคัญที่สุดประชากรในชุมชนต้องการจัดทำให้โครงการของชุมชนเป็น **"ห้องเรียนธรรมชาติ"**[3] ในผืนป่าชายเลนเป็นแหล่งเรียนรู้ ปลูกจิตสำนึก ปลูกปัญญา มากกว่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวเพื่อหารายได้ ดังนั้นการอนุรักษ์และพัฒนาของชุมชนบางขุนไทร ควรดำเนินการในโครงการที่มีแนวคิดของการสร้างแหล่งเรียนรู้และห้องเรียนธรรมชาติในผืนป่าชายเลนเป็นหลัก โดยมีการผลิตและการจำหน่ายสินค้าการเกษตรและการประมงเป็นเป้าหมายรอง เพราะสินค้าการเกษตรและสินค้าประมงสามารถหาแหล่งรับซื้อได้ในระบบการจัดการอื่นๆ ที่ไม่ใช่การท่องเที่ยว

คำตอบที่ได้จากการวิจัย

1. ชุมชนพื้นถิ่นและเรือนพื้นถิ่นต่างประเภทกันมีความเหมือนหรือความต่างในด้านรูปลักษณ์และผังพื้นเรือนหรือไม่? อะไรคือสาเหตุของความเหมือนหรือความต่าง?

ชุมชนที่เลือกสรรทั้ง 7 แห่งสามารถแบ่งความต่างทางกายภาพของชุมชนออกได้เป็น 3 กลุ่ม กลุ่มแรก คือ ชาวนา ชาวไร่ และชาวสวน ลักษณะของชุมชนแม้จะเกาะยาวไปตามถนนหรือลำน้ำ แต่ก็มีลักษณะกรอบโดยรวมของกลุ่มใหญ่เป็นลักษณะการรวมกลุ่มเป็นกระจุกมีนาและไร่โอบล้อม ส่วนกลุ่มของสวนมีทั้งประเภทที่สวนล้อมรอบบ้าน และสวนล้อมรอบกลุ่มบ้านที่รวมตัวกันเป็นกระจุกแบบเครือญาติ กลุ่มที่ 2 คือ ชาวนาเกลือและนากุ้ง เนื่องจากพื้นที่ของนาเกลือและนากุ้งมีขนาดแตกต่างไปจากกลุ่มที่พักอาศัยมาก จะพบว่ากลุ่มเรือนชาวนาเกลือจะกระจุกตัวกันใกล้ทางคมนาคม มีฉากหลังเป็นนาเกลือกว้างใหญ่ นากุ้งก็เช่นเดียวกันที่มีฉากหลังเป็นพื้นที่นากุ้ง แต่เรือนกระจัดกระจายไม่รวมกลุ่มกัน กลุ่มสุดท้ายคือชาวประมง ซึ่งก็มีความต่างในกลุ่มย่อยออกเป็น 2 ประเภท คือ หมู่ของเรือนที่ติดน้ำจะวางตัวเป็นแนวยาวขนานลำน้ำเพชรบุรีและอ่าวไทย ส่วนเรือนอยู่ห่างน้ำจะเกาะตัวไปกับทางคมนาคมทางบก แต่ในภาพรวมของทั้งหมู่บ้านจะอยู่กันเป็นกระจุกแบบตาตาราง รูปลักษณ์ของเรือนแบ่งได้เป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ เช่นเดียวกัน คือกลุ่มชาวนา ชาวไร่ ชาวสวน มีลักษณะการใช้พื้นที่เรือนคล้ายคลึงกัน เน้นการอยู่ร่วมแบบอเนกประสงค์ ซึ่งอาจเป็นใต้ถุนเรือนหรือบนเรือนแล้วแต่ความคล่องตัวของการใช้งาน ห้องปิดมิดชิด ส่วนใหญ่มีเพียงห้องเดียวเป็นห้องลูกสาวหรือเก็บของมีค่า ครัวแยกจากตัวเรือนหรือใช้ใต้ถุนเรือน และเพิ่มสถาปัตยกรรมอื่นๆ ตามลักษณะของการดำรงชีพ เช่นชาวนาจะมียุ้งข้าว โรงเก็บวัว ควาย และอุปกรณ์ ชาวสวนจะมีโรงเก็บอุปกรณ์และเครื่องปั๊มน้ำ ชาวไร่จะมีโรงเก็บอุปกรณ์และเก็บพืชไร่

[2] อรศิริ ปาณินท์. "สังคมไทยกับการอนุรักษ์และพัฒนา" ใน ศิลปะกับสังคมไทย. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2548. หน้า 126.

[3] จากการสัมภาษณ์ นายก อบต.บางขุนไทร นายอาสนะ อภิสิทธิ์แก้วเจริญ เมื่อวันที่ 29 มีนาคม 2550

และรูปลักษณ์ของเรือนอยู่ในกลุ่มเดียวกัน คือเป็นเรือนไม้ซึ่งมีทั้งเรือนทรงไทยโบราณและเรือนไม้หลังคาจั่วและปั้นหยา

สำหรับเรือนชาวนาเกลือและนากุ้ง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้ใช้แรงงานและฐานะทางเศรษฐกิจอยู่ในระดับค่อนข้างต่ำ จะมีเรือนที่รูปลักษณ์กึ่งถาวร มีการใช้งานภายในเป็นอเนกประสงค์ และมีพื้นที่เก็บเครื่องมือและอุปกรณ์ สำหรับเรือนชาวประมงค่อนข้างจะแตกต่างไปจากทั้ง 2 กลุ่ม คือ กลุ่มหนึ่งติดน้ำจำเป็นต้องมีท่าเทียบเรือ และพื้นที่คัดแยกผลิตผลจากทะเล กลุ่มห่างน้ำจะมีที่คัดแยกผลิตผลและตากผลิตผล ซึ่งเป็นเอกลักษณ์ทางกายภาพของหมู่บ้านประมง

สาเหตุของความเหมือนและความต่าง คือ วิถีชีวิต และผลิตผลที่มาจากระบบนิเวศซึ่งมีทั้งผลิตผลโดยตรงจากระบบนิเวศ และผลิตผลที่ได้จากการเสริมสร้างปลูกเลี้ยงโดยเกษตรกร

2. เรือนพื้นถิ่นและภูมิปัญญาเกี่ยวเนื่องแต่ละประเภทมีความแปรเปลี่ยนไปจากเดิมหรือไม่? อย่างไร?

ไม่เฉพาะแต่เรือนพื้นถิ่นและภูมิปัญญาเกี่ยวเนื่องเท่านั้นที่มีความแปรเปลี่ยน แต่วิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมก็มีความแปรเปลี่ยนไปตามกระแสของโลกาภิวัฒน์ด้วย เมื่อวิถีชีวิตเปลี่ยนไป เรือนและองค์ประกอบของเรือนก็เปลี่ยนไปด้วย อาทิเช่น แต่ก่อนชาวนาใช้วัวควายในการไถนา บ้านก็จะมีโรงเก็บวัวควาย แต่ปัจจุบันบางบ้านใช้รถไถ โรงเก็บวัวควายก็เปลี่ยนเป็นโรงเก็บรถไถ และล่าสุดเมื่อราคาน้ำมันมีปัญหามากแก่ชาวนา ชาวนาบางกลุ่มกลับไปเลี้ยงวัวควายอีก และมีการให้เช่าวัวควายในการไถนาด้วย ลักษณะขององค์ประกอบของเรือนปรับเปลี่ยนตามความแปรเปลี่ยนของวิถีชีวิต แต่ตัวเรือนซึ่งสะท้อนถึงวัฒนธรรมของการอยู่แบบไทยยังคงสภาพเดิม ผังพื้นเรือนยังคงโถงกลางอเนกประสงค์เช่นเดียวกับระบบการอยู่ในอดีต รูปทรงและวัสดุมีการปรับเปลี่ยนตามวัสดุที่หาได้ง่ายและราคาถูกในปัจจุบัน ส่วนภูมิปัญญาในการดำรงชีพยังคงมีและมีวิวัฒนาการตามความเจริญและปัจจัยเกี่ยวเนื่องทางเทคโนโลยี เช่นระบบการวิดน้ำเข้านา ภูมิปัญญาในการปลูกเพาะเลี้ยง ภูมิปัญญาในการจับปลา หอย ซึ่งเป็นมิตรกับธรรมชาติและเอื้ออาทรต่อทรัพยากรธรรมชาติ ชาวบ้านยังคงใช้เหมือนเดิม สำหรับกลุ่มชาวนาเกลือซึ่งในอดีตใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการดำเนินการ ปัจจุบันส่วนหนึ่งมีเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาช่วย เช่น รถบดอัดดินแทนจะใช้ลากลูกกลิ้งด้วยแรงคน ใช้ปั๊มน้ำไฟฟ้าผันน้ำเข้านาเกลือแทนการใช้กังหันลมเป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามการปรับตัวของชุมชนยังอยู่บนฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็นส่วนใหญ่

3. แนวโน้มของเรือนพื้นถิ่นและภูมิปัญญาเกี่ยวเนื่องในอนาคตจะเป็นอย่างไร?

การพิจารณาความแปรเปลี่ยนและแนวโน้มในการคงอยู่ของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นควรแยกพิจารณาเป็น 2 ประเด็น คือผังพื้นประเด็นหนึ่ง รูปทรงและวัสดุก่อสร้าง อีกประเด็นหนึ่ง

รูปทรงและวัสดุก่อสร้างมีความแปรเปลี่ยนอยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่เป็นเรือนเครื่องผูกในอดีตจนปรับตัวกลายเป็นเรือนเครื่องสับทรงไทย ซึ่งปัจจุบันในกลุ่มเรือนชาวสวน ชาวนา ชาวไร่ ยังปรากฏว่ามีหลงเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก จนเมื่อระบบเศรษฐกิจเป็นปัจจัยหลักต่อวิถีชีวิต การสร้างเรือนใหม่เป็นเรือนทรงไทยทำได้ยาก การปรับตัวเป็นเรือนไม้หลังคามุงกระเบื้องแบบง่ายๆ แต่ผังพื้นยังคงรูปลักษณ์เดิมเพราะวิถีชีวิตและการอยู่ยังเป็นเช่นเดิม ในอนาคตหากวิถีชีวิตยังไม่แปรเปลี่ยนผังพื้นยังจะคงตามรูปแบบเดิม คือมีโถงเป็นอเนกประสงค์ และมีห้องนอน 1 หรือ 2 ห้อง แต่รูปทรงและวัสดุจำเป็นต้องเปลี่ยนไปตามกระแสโลกาภิวัฒน์ ปัจจุบันเริ่มพบเรือนที่สร้างเป็นตึกแบบก่ออิฐฉาบปูนเมื่อเจ้าของมีฐานะดีขึ้น แต่ยังพบน้อยมากเพราะบ้านตึกอยู่สบายสู้เรือนไม้ไม่ได้ สำหรับ**ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มากับการดำรงชีพทั้งชาวไร่ ชาวนา ชาวสวน ยังคงอยู่และมีการปรับเปลี่ยนตามพัฒนาการของความคิดและเทคโนโลยีโดยรวม ภูมิปัญญาชาวประมงเกี่ยวกับกระดานถีบเก็บหอยแครง**ยังเป็นภูมิปัญญาที่คงทนและใช้งานได้อย่างดีในแนวทางของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล อันเป็นภูมิปัญญาที่น่าภูมิใจและน่าหวงแหนเพื่อการอยู่กับธรรมชาติอย่างเอื้ออาทรและปกป้อง

4. ศักยภาพในการคงอยู่ของชุมชนและเรือนพื้นถิ่นในลุ่มน้ำเพชรบุรี โดยมีประชาชนเป็นฐาน เป็นอย่างไร?

จากการศึกษาและวิเคราะห์สรุป และการประเมินศักยภาพในการคงอยู่ของชุมชนพื้นถิ่นลุ่มน้ำเพชรบุรี ได้พบว่าการอนุรักษ์ใดๆ ก็ตามจำเป็นต้องมีประชากรในชุมชนเป็นฐานในการอนุรักษ์ หากปราศจากการมีฐานหรือการมีส่วนร่วมของประชากรในทิศทางเดียวกันแล้วไม่สามารถดำเนินการพัฒนาให้ประสบผลสำเร็จได้ ดังนั้นจากการศึกษาและกระบวนการศึกษาวิเคราะห์ตั้งแต่เริ่มแรกจนถึงบทสรุปได้พบว่า พื้นที่แห่งเดียวในกรณีศึกษาที่ยกมาทั้ง 7 แห่ง ที่มีศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนาสูงมาก และมีการดำเนินงานอยู่แล้วในลักษณะของ**ต้นแบบของการอนุรักษ์ป่าชายเลนและหอยแครง** คือ **ชุมชนประมงบ้านบางขุนไทร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม** ซึ่งมีทั้งโครงการที่ดำเนินอยู่ในปัจจุบัน โครงการที่มีแนวคิดว่าจะดำเนินการต่อเนื่อง และกลุ่มเครือข่ายของโครงการปัจจุบันเชื่อมโยงไปยังกลุ่มเยาวชน เพื่อให้ตระหนักในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเล เมื่อการอนุรักษ์ดังกล่าวสามารถปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม **การอนุรักษ์ชุมชนและเรือนพื้นถิ่นซึ่งเป็นสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างก็จะสามารถดำเนินการควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลด้วย**

หากมีคำถามตามมาว่า **อนุรักษ์ไปทำไม?** คำตอบของชุมชนประมงบ้านบางขุนไทร ตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม คือ **การอนุรักษ์เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ และห้องเรียนธรรมชาติของป่าชายเลน** ตามความต้องการของประชากรในชุมชน**เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ปลูกจิตสำนึกและปลูกปัญญา** มิใช่เพื่อการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ

ส่วนอีก 2 พื้นที่ที่มีผลประเมินศักยภาพในการอนุรักษ์ค่อนข้างสูง คือ ชุมชนสวนชมพู่ บ้านกุ่ม ตำบลบ้านกุ่ม อำเภอเมืองเพชรบุรี ยังไม่มีลักษณะของประชาคมตำบลที่รวมตัวกันได้แนบแน่น แต่จากสภาพทางกายภาพและผลิตผลซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของจังหวัดเพชรบุรี คือ สวนชมพู่ มีแนวโน้มว่าหากมีการประสานงานระหว่าง อบต. หนองโสนและประชากรในพื้นที่อาจปรับเป็นต้นแบบด้านเกษตรอินทรีย์และแหล่งท่องเที่ยวทางนิเวศได้โดยไม่ทำลายสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมของชุมชน

สำหรับชุมชนประมง ตำบลบ้านแหลม อำเภอบ้านแหลม ซึ่งมีสภาพทางกายภาพและผลผลิตจากระบบนิเวศที่น่าสนใจและมีความสำคัญในฐานะแหล่งส่งออกผลผลิตไปยังประเทศเพื่อนบ้าน (อภิรดี เกษมศุข : 2551) ก็อาจมีแนวโน้มที่จะเน้นความสำคัญในแง่ของแหล่งท่องเที่ยวทางนิเวศได้โดยความร่วมมือกับ อบต.บ้านแหลม

คำขอบคุณ คณะผู้วิจัยขอขอบคุณ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ สำหรับทุนอุดหนุนวิจัย 2550 และการสนับสนุนสถานที่ อุปกรณ์ และบุคลากรในการปฏิบัติงานวิจัย ที่ประสบผลสำเร็จตามความคาดหมาย

บรรณานุกรมคัดสรร

กมลทิพย์ คงประเสริฐอมร. **ภูมิปัญญาท้องถิ่น : นวัตกรรมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน กรณีศึกษาตำบลบางขุนไทร อำเภอบ้านแหลม จังหวัดเพชรบุรี.** วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาสหวิทยาการ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

กิจชัย จิตขจรวานิช. **สภาวะสบายและการปรับตัวเพื่อการอยู่อาศัยของคนในท้องถิ่น.** นครปฐม : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

จิราภรณ์ คชเสนีย์. **หลักนิเวศวิทยา.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544. (พิมพ์ครั้งที่ 3)

จารุณี อินเฉิดฉาย. **เอกลักษณ์ไทยในสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น.** กรุงเทพฯ : กราฟฟิกฟอร์เมท (ประเทศไทย), 2540.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ พรพิไล เลิศวิชา. **วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2537.

อรศิริ ปาณินท์. **บ้านและหมู่บ้านพื้นถิ่น.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.

----------. **ปัญญาสร้างสรรค์จากเรือนพื้นถิ่น.** (ปาฐกถาศิลป์ พีระศรี ครั้งที่ 5) 15 กันยายน 2543 ณ หอประชุมมหาวิทยาลัยศิลปากร วังท่าพระ). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.

----------. **เรียบง่ายและเป็นสุขกับสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น.** กรุงเทพฯ : กิเลนการพิมพ์, 2550.

เอกวิทย์ ณ กลาง. **ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย.** (โครงการกิตติเมธี สาขาวิชาศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช) นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2540.

----------. **ภาพรวมภูมิปัญญาไทย.** กรุงเทพฯ : บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด(มหาชน), 2544.

อานันท์ กาญจนพันธ์. พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร สถานการณ์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2539.

Oliver, Paul. (2006). **Built to Meet Need**. UK, Elsevier Ltd.

Rapoport, Amos. (1969) **House Form & Culture.** USA. Prentice Hall Inc. New Jersey.

Waterson, Roxana. (1990) **The Living House : An Anthropology of Architecture in Southeast Asia.** UK, Oxford University Press. Pte.Ltd.